

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIX. évfolyam.

Március – Április.

2. füzet.

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

D) *A teremtés.*

Hogy megérthessük Dávidék fölfogásának Serveto hitrendszeréhez való viszonyát, szembeállítom kettőjük tanítását a teremtésről. Mindaz a különbség, ami a servetianizmust, később pedig az unitarizmust a trinitáriusoktól elválasztotta, a teremtésről való tanra vihető vissza. A lényeg az egész tanban Krisztus szerepe volt.

Pál apostol (Koloss. 1: 12—16 vers) azt tanította: »Hálákat adjunk az Istennek és az Atyának, ki méltókká tett minket a szentek örökségének részesülésére a világosságban; ki megmentett minket a sötétségnek hatalmasságából és azáltal vitt az ő szerelmes fiának országába, kiből vagyunk váltságunk, az ő vére által bűneinknek bocsánatja, ki a láthatatlan Istennek képe, minden teremtetett állatnak elsőszülötte, mert ő általa teremtettnek mindenek, melyek mennyben és a földön vannak láthatók és láthatatlanok.«⁵⁴ E mondásban két dolog fontos. Egyik ez: az ő vére által bűneinknek bocsánatja. A mondásnak

⁵⁴ E bibliai idézetet Dávid Ferenc fordításában közlöm (*A prédikációknak első része* 110 lap). Enyedi Györgynek latin idézetét Thorockai Máté így fordítja magyarra: „... aki a láthatatlan Istennek képe, minden teremtetett állatnak első szülötte, mert *őbenne* teremtettnek mindazok, amelyek mennyekben, mindazok, amelyek a földön vannak, mind láthatók, mind láthatatlanok stb.“. (Az ó- és újtest. magyarázatja, 1620. 564 lap.) Gelei Katona István a szóban levő locust így fordította: „Mert *benne*, *ő az az ő általa* (a Krisztus által) teremtettnek, stb.“ (Titkok titka, 994 lap.) Kálvin szerint: „per eum condita sunt“. Hogy e különféle formáknak nincs különböző jelentésük, azt alább meglátjuk.

ez a része valaki olyanra utal, akinek vére (s ezzel együtt teste is) volt, tehát a történeti Jézusra. A másik ez: őáltala teremtettenek mindenek, melyek mennyben és a földön vannak. Aki e kifejezésben gondolva van, semmiképpen sem lehet azonos azzal, akinek vére hullott. Az tehát a kérdés: hogyan kell helyesen értelmezni Pál apostol mondását?

Gelei Katona István Krisztusnak a teremtéssel kapcsolatos lényéről így írt: »Tanúság mindezekből immár egy summában ez: hogy a Krisztus minék előtte a Máriától született volna, immár volt levő személy. Volt pedig nemcsak lévő személy, hanem ugyan isteni személy is, mert volt az Istennek formájában. Isten volt pedig nem avagy kegyelem szerint, Istentől reá adatott tisztire nézve, mint a királyok és a fejedelmek; avagy pedig az Istennek bosszúságára és mintegy erőszakkal, mint a Lucifer, hanem *természet szerint*. Mert nem prédája volt öneki az Istennek formája és az Istennel való egyenlőség tehát sajátja. Nem is kisebb Isten volt pedig az ő atyjánál, mert avval egyenlő volt. Annak okáért a *Krisztus a Mária előtt is természet szerint való igaz és mindenható Isten volt, egyenlő az atyával*, csakhogy az az Isten formájában levő és az atyával egyenlő Isten maga kényc szerint magát minden ő dicsőséges Istenségélől megüresítette: Istentől emberré, Urból szolgává lőtt és minden ő tulajdonságiból igaz valóságos embernek lenni találatott.«⁵⁵ Más szavakkal: az Isten a világteremtése előtt atyai formát vett fel s létrehozá a fiut, kit aztán megáldott minden tehetséggel, amivel ő, az atyává lett Isten rendelkezett. Az atya így megüresítettett, minthogy minden lényege a fiuba foglaltatott. Eként lett a fiu egy lényegű az atyával és illetőleg Istennel. A lényegnek jellemző sajátossága, hogy a legkisebb alkotó része is az egésznek karakterével bír. Ha már most Isten lényeg szerint atya lett, tehát az isteni lényegét az atya formájába foglalta s mint atya, saját atyai lényegét a fiuba helyezte át, akkor az atyai forma megüresítettett, helyesebben: lényeg nélkül való lett. A lényeg az Istenben és a fiuban oszlott meg egyenlő teljesség.

⁵⁵ *Gelei Katona* István: Válság titka. I. köt. (1645) 124 lap. Azért idézem Geleit s nem pl. Meliust, mert a kálvini theológiának e fontos problémáját nála szabatosabban fogalmazottnak találtam. A lényegre nézve ez a század-változtatás amúgy sem jelent semmit.

szerint. Istennek atyává s az atyának fiuvá alakulása réges-régen, a legrégebbnek gondolt idő előtt történt. A világ teremtésekor a fiu már régtől fogván létezett. »A fiu — folytatja tovább Gelei Katona — aminthogy második a lélelben, úgy második a teremtésnek munkájában is, mert ő mindeneket teremtett az atyától, noha mindazonáltal maga saját erejével, a szent lélek által.«⁵⁶

»Az Istennek pedig teremtése nem mind egynemű, mert némely minden külső eszközök és eleve készítettet materia nélkül való, mint amaz első formátlan és rendetlen vízzel elegyesleg lévő hig sár avagy chaos vala, amely mezőn csak semmiből teremtették, mint a világosság is. Némely pedig eszközötlén ugyan, de azért nem materiátlan, hanem valamiből való, mint a barmok, vadak, halak, madarak, férgek, fák, füvek, csemeték, etc., amelyek nem semmiből immár, hanem az eléve teremtett földből és vízből löttenek. Ilyen teremtett állatja az Istennek az ember is, akinek formáltatásában nem volt ugyan öneki senki a teremtett állatok közül segédje avagy együtt munkálkodó társa; de volt mindazonáltal materiája, a melyből azt alkotta, a föld tudniillik, amelytől a nevet is neki adta. Mert az *Ádám* a zsidóknál veres földet avagy nyirkos anyagot jegyez.«⁵⁷

Az így teremtett ember kezdetben igaz, szent, böles, halhatatlan volt mind lelkére s mind testére nézve s ha bűnt nem cselekedett volna, élete végén minden fájdalom nélkül elváltozott volna és az égben változhatatlan boldogságra elevenen felvitetett volna.⁵⁸ Hanem vesztére hajlott az ördögnek csábítására, bűnbe esett s elveszté teremtője Istenének kegyét. Látván ezt Krisztus, megsajnálta az ő gyermekeit s »Isten formáját levetkezvén és az ő szent atyjával való egyenlőségétől magát megüresítvén, szolgálai formát öltözött fel és akármely közönséges nyomorult emberhez is hasonlóvá lött. A mi üdvösségünkért magát a földig, sőt a gyalázatos halálig megalázta.«⁵⁹ Hogy vajjon mi indította őt ily nagy kegyelemre s vajjon is-

⁵⁶ *Gelei Katona* István: Titkok titka, 49 l.

⁵⁷ *Gelei Katona* István: Titkok titka, 11—12 l.

⁵⁸ *Gelei Katona* István: Váltság titka, 14 l.

⁵⁹ *Gelei Katona*: Váltság titka. I. 128—129 l.

teni lénye miként fogantatott meg Máriában, — oly titkok, amelyeket emberi elme soha meg nem fejlehet.⁶⁰

Serveto kosmogoniájára nézve Genesis 1:3 a kiindulási alap: »Isten mondá: legyen világosság! — és lőn világosság.« E világosság vagy fény a legfőbb principium. Serveto (Ján. 1., Koloss. 1. és Hebr. 1. alapján) azt állította, hogy az ige (verbum) — melyben minden valóság bennfoglaltatik s amelyet ő, mint alább látni fogjuk, elsődleges Krisztusnak nevezett el — fény. Ha már most — folytatta tovább — bármi is csak e fény útján létesül s ez a világosság az, ami a dolgoknak lételt ad (quod dat esse rei), úgy e fény vagy világosság a dolgokat megalakító erő (est forma rei). Az isteni fényből, mely lelkünkbe sugárzik, lesznek a lelki alakok (jellemek); a napnak a világosságából a testi alakok. E kétféle fénynek forrása az ige (prius erat verbum, quam mundus). Az ígét másként isteni észnek (ratio divina) is nevezi. Ez az isteni ész volt a legelső, úgy nevezett ősfogalom. Ebből lett később a logos (quae fuit postea logos); végül a formát nyert természet (postea caro). Ész szerint volt olyan idő, amelyben csupán a ratio divina létezett, de még semmi nem volt megteremtve. Ebben a teremtés előtti időben (ante creationem) a később teremtett dolgok a teremtés sorrendjében (eodem ordine) voltak elrendezve. E sorrendben az első *dolognak* a neve: Krisztus (primus omnium Christus). Midőn Isten elhatározta, hogy egy testtel bíró és látható *fiat* (corporalem sibi et visibilem filium) terem, tulajdonképpen saját magát tette láthatóvá (seipsum visibilem praebet). Ennek a *fiunak* örökségül (haereditatem filio creat) a testi világot teremté (corporalem hunc mundum).

⁶⁰ *Gelei Katona*: Válság titka. I. 6 lap. Mint igen jellemző nyilatkozatot, idézem az alábbi sorokat (i. m., u. o.): „Noha aminthogy az Isten fiának megtestesülése avagy a testben való megjelenése oly nagy titok, hogy azt sem angyali, sem emberi bölcsesség az ő valósága mivolta szerint meg nem foghatja: úgy az okok is, amelyekre képest kellett a Krisztusnak megtestesülni, egyedül csak az Isten bölcsességének titkos szekrényébe és tárházába tétettnék be. És azok felől kegyesebb és üdvösségeesebb dolog akármely tudósnak láttató és tartató embernek is tudatlanságát megvallani, mint magavetés képen és elméje hányásával azt kellett nál mélyebben cirkálni, vizsgálni“.

Eszerint még a teremtés előtt elhatározta Isten, hogy e jelenség világot (*imaginem Christi, in qua totus mundus continebatur*) örökségül adja Krisztusnak, aki a világ teremtője (*factor mundi*) és lényegében (*substantialiter*) Isten. A történelmi sorrend szerint tehát Krisztus az ember létesült először s csak azután és csak az ő kedvéért a világ (*mundus sit propter hominem factus*). Ezért nevezhetjük mi Krisztust Istennek, a világ urának és mindenhatónak (*nos Christum dicimus esse magnum Deum, mundi dominum et omnipotentem*).

Serveto tehát azt hitte, hogy a teremtéskor az isteni őserő legelsőbbben is az anyagot projiciálta önmagából. Az anyagnak ezt az ősi formáját Krisztusnak nevezte s azt állította róla, hogy ez az anyag a bënne levő erő által annyi apró teremtményre osztatott, amennyi valósággal létezett, létezik és létezni fog. Minden ilyen teremtmény Krisztus által, vagyis az őanyagból nyerte létezését. Ennélfogva minden, ami van, Krisztus által Istentől van. Igen természetes tehát, hogy nekünk, öntudatos embereknek, nem a másodlagos őanyagot, Krisztust, hanem mindennek a ősokát, Istent kell imádnunk. Ezzel az első teremtéssel kapcsolatban Krisztusnak bárminő érdeméről is szó sem lehet. Hanem igen is a második teremtéskor. És itt kerül Serveto rendszerébe a történelmi Jézus.

Az az emberpár, mely a teremtés által elfoglalta a helyét a paradicsomban, kezdetben a teljes üdvességben részesült. Hanem szabad akaráta kárhozaliba sodorta; Ádám és Éva bünbeestek s bünösségük miatt megfosztattak az üdvől. Hosszú idő telt el, mignem a késői nemzedékek fokozódó gyarlósága könyörületességre hajlítá az isteni szellemet s elküldé az őanyagot, hogy formálja újra az emberiséget. Ez a második teremtés. Ámde ezt többé nem lehetett olyan módon végrehajtani, mint az elsőt, mivel már minden létezett. A második teremtés tehát csak részleges volt s nem a testre irányult, hanem a lélekre. Még pedig olyképen, hogy az isteni szellem válaszolt magának egy nőt, akít minden emberi cselekedet nélkül pusztán a szent lélek ereje által anyjává tett Jézusnak. Mint-hogy asszony szülte őt, Jézus valóságos ember volt;

ámde nem emberi cselekedet által, hanem a szent lélek által fogantatott, ennél fogva ő azzal a tiszta lélekkel született, amivel a legelső ember, Ádám. Nagyon érdekes megfigyelnünk azt az aprólékoskodó következetességet, a mivel Jézusnak a szereplése az általános rendszerbe be van iktatva. Ha ez a Jézus rosszat cselekednék (rossz pedig mindaz, ami az isteni erővel ellenkezik), úgy bűnbesevén, elveszítené üdvösségét s a második teremtés nem sikerülne. Ezért van az, hogy Jézus minden dolgában atyja parancsolatjára, vagyis a benne és általa működő isteni erőre hivatkozik. Már most Jézus bizonyos életében öntudatára ébred küldetésének, ezért magára vállalja az emberiség összes bűnét s a reá rótt büntetéseket. Tehette, mert éppen e célból küldte őt Isten e földre. A többi ismeretes. Jézus élt, szenvedett és meghalt. A kiszenvedéssel Jézus szerepe elvégződött, a történelmi ember befejezte munkáját, az anyag elvegyült a föld porával, melyből keletkezett; a benne működő erő pedig visszazállott az őserőbe. Jézus után és Jézus óta újra üdvözülhet az emberiség. Ezért a nagy jótéteményért hálásak kell, hogy legyünk, még pedig előbb Istennek, azután a történelmi ember Jézusnak.

Ha már most kivesszük e magyarázatnak főbb állításait s összehasonlítjuk azokat Kálvin tételeivel, a következő különbség tűnik ki: Kálvin a teremtésnek s az üdvözítésnek munkáját egyszerre Istennek és Krisztusnak tulajdonítja, Serveto csupán Istennek. Illetőleg: Kálvin rendszerének alapja a Krisztus, Serveto rendszerének alapja Isten. Kálvinnál a trinitásnak egyik személye a fontosabb, még pedig a Krisztus, aki a három egyenlő között nem az első. Serveto szintén elismeri a trinitást, de olyképpen, hogy a három egyenlő között Istennek juttatja az elsőséget. Ez az alapkülönbözés volt a további különbségek oka.

1567—1571 között Dávid Ferencék Serveto teológiáját fogadták el. Munkáik különböző tézisei mind erre utalnak. Maguk ugyan óvatosan kerültek a Servetora való uta-

lást. Ismételten tiltakoztak Meliuséknak azon vádja⁶¹ ellen, hogy ők a spanyol tudós követői volnának. Tiltakozásuknak az volt az oka, hogy nem akarták az eretnekség vádját — amely miatt Serveto megégettetett — magukra venni. De a tényen magán e tiltakozásuk mit sem változtat. Ime néhány kardinális állítás, amely a Servetóval való kapcsolatot igazolja:

»Nem kell a keresztyénnek csúfolkodni, noha az írás szól az atyáról, fiúról és szent lélekről, de soha e háromból egyet nem csinál, sem az egyből hármat, hanem mindenkor választással szól a cselekedetek rendiben. Mi módon? Az atyát az istenségnek kútfejének mondja lenni. Nem mutat az atya kívül más istenséget, melybe az atya, fiu és szent lélek volna, hanem az atya Istent veti kútfőül. Minékünk pedig, úgy mond 1. Korint. 8., egy Istenünk vagy, *Deus Pater ex quo omnia et unus dominus Jesus Christus, per quem omnia*. Látod-e, minemű választást teszen. Krisztus urunk is pedig így szól: ego non sum solus, sed Pater mecum est. Joan. 8. Választást teszen az írás az atyaisten között és az ő áldott szent fia között, nem zurja össze.⁶²

E mondásban Kálvin ellenes és servetói a cursiv betűkkel szedett latin idézetnek megmagyarázása.⁶³ Megjegyzem azonban, hogy a magyar unitárizmus Dávid Ferenc halála után elvetette ezt a servetói magyarázatot. Enyedi György már egészen másként magyarázta.⁶⁴

⁶¹ Meliusék 1567-ben ismételten utaltak Dávidéknak Serveto-féle tanítására. Lásd: Kiss Á.: A XVI. században tartott ref. zsinatok, stb. 460 s. köv. lapokat.

⁶² Dávid F.: A prédikációknak első része. 109—110 lap.

⁶³ Kálvin a jelzett locust így magyarázza (*Inst. Chr.* lib. II. cap. XIV. 3): „Ne alio respectu peculiariter in Christi personam competit Domini nomen, nisi quatenus medium gradum statuit inter Deum et nos. Quo pertinet illud Pauli, Unus deus ex quo omnia, et unus dominus, per quem omnia: nempe cui temporale imperium a patre mandatum est, donec facia ad faciem conspicua sit divina eius maiestas: cui ades nihil decedet, imperium Patri reddendo, ut longe clarior emineat. Nam et tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius deitas ex se ipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obiecta“.

⁶⁴ Enyedi magyarázata a következő: „Más értelemmel mondatik az Atya oly Istennek, aki által mindenek és más értelemmel a Krisztus urunk, aki által vannak mindenek. Mert amavval³ azt jelenti az írás, hogy az Isten nem szükkölködik semmi eszköz nélkül a munkálkodásban, az eszközök is

Láttuk, hogy Serveto mégis Istennek nevezte Krisztust (Christus est deus). Ezt ávette Dávid is, mint az alábbi idézet mutatja:

»Akinék te fia vagy, atyád az te neked. Annak' természetét viseled, aki tulajdon atyád leneked. Mint lehetsz idegen attól, hiszen nem csak' nevét viseled annak. Az semmiképpen nem lehet, mert ha a Krisztus az atyaistenek fia (mint itt — Joan. 20. — ő maga mondja), bizony Istennek' és örök életnek kell vallanod, ha átkozott nem akarsz lenni. *Sőt azt mondom, hogy valaki a Krisztust igaz Istennek nem vallja lenni, átkozott legyen.* Itt is nem az a kérdés, ha a Krisztus Isten avagy nem, hanem azt kérjük, mi módon Isten? Ebben forog az üdvösségnék sarka és ez igazságot nem egyebűnnét kell vened, hanem a prófétákból, Krisztus urunktól és az apostolokról.«⁶⁵

Krisztus — mondja továbbá Serveto — nem csupán Istentől való Isten (Deus de Deo), hanem maga is olyan Isten, akitől más Istenek (de quo Deus alius procedat) létesültek (Christus est Deus, a quo dii alii procedunt et generantur). Ezek a más Istének mi vagyunk, emberek. Servetonak e tanítása Ján. 1., 12., 13. alapszik. Dávid ezt is átvette s a következő érdekes formában magyarázta:

»Ha a Krisztusról szólasz, ki fogantatott szent lélektől és született szűz Máriától, kinek teljességéből példát vehetnél a kűtfőről, melyből noha a víz kifoly, azon víz vagyon a folyamban is, mely a kűtfőben: — azonképpen, hogy Krisztusban az istenség vagyon, mely az atyában, nem más Isten.«⁶⁶ »Az a sors, akit neked osztanak, hogy ugyan tied, te örökséged, te reád néz, te birtokodban vagyon, oszlásban jutott neked, mert akié az örökség, osztozótlárs vagy avval. Az atya Istennek örököse a Krisztus, te pedig vér szerint való atyafia vagy, úgy gondolkodjál felőle atyámfia, keresztyén. Nagy volna a te méltóságod. Szinte olyan igen megadják a részt minékünk, mint az atya

azon Istentől vannak. Emebben a mondásban pedig jelenti, hogy a Jézus Medium, közbenjáró, ki által az Isten cseleksedik és véghez viszen mindencet, amelyek az idvességre valók“ (i. m. 474 lap.) Krisztus e magyarázat szerint immár csak Megváltó.

⁶⁵ Dávid F.: A prédikációknak első része, 23 lap.

⁶⁶ Dávid F.: A prédikációknak első része 24 lap.

Isten megadta Krisztusnak, mert egy test és vér velünk.«⁶⁷

Mindent összefoglalva: az első teremtéssel kapcsolatban Dávid Ferencék' servetoi tanokat hirdettek.

E) *Krisztus.*

Láttuk, hogy Dávid Ferencék' nem ugyanegy tant hirdettek' a teremtésről Meliusékkal. Láttuk a fontosabb különbségeket is. Volt azonban egy tétel, amelyet mindketten elfogadtak: Krisztus istensége. Azt, hogy az első teremtéskor Krisztus létezett s hogy isteni lény volt, egyik fél sem tagadta. A különbség nagy általánosságban arra szorítkozott, hogy a kálvinisták a teremtésben való aktivitást, Serveto követői pedig a többé-kevésbé passzivitást tanították.

A lényegbe vágó s kiegyenlíthetetlen különbség a második teremtéshez kapcsolódik. Arra a kérdésre: vajjon mit csinált Krisztus a világ megteremtésétől kezdve egészen a Máriától való születésig? — a kálvinizmus nem tudott választ adni. Gelei Katona, ki a magyar kálvinizmusnak legrendszeresebb írója és teológusa volt, e kérdésre így felelt: »Vaj ki sok titkok vagynak még csak a természetben is, amelyeket mi a mi kurta elménkkel el nem érünk, de azért ugyan elhisszük. Csak a magunk lelkének állapotját, mivoltát, munkáit s tulajdonságait is soha mi voltaképpen nem tudjuk, nemhogy az Istennek állapotját, személyét és belső munkáit tudhatnók.«⁶⁸ E felfogás lehetett alapja a hitnek, amely megnyugszik az ismeretlenben; de nem lehetett thesis a kutató ész teológiájának. S ha a Servetoi felfogás nem is tudott erre a kérdésre pozitív választ adni, azzal dokumentálta ellenkező gondolatát, hogy beiktatta teológiai rendszerébe a történeti Jézust.

Ez a történeti Jézus »minékünk született. Melynek igaz értelmét nem a mi természetünknek erejéből foghatjuk meg, hanem a hitnek ő ajándokával. Nem elég azért himni, hogy a Messiás született, hanem szükség himni, hogy teneked született, azaz igaz szívnek

⁶⁷ *Dávid F.*: A prédikációknak első része. 111. lap.

⁶⁸ *Gelei Katona*: Titkok titka, 913 lap.

bizodalmával vegyed, hogy az ő halálának és feltámadásának általa az atya Istent teneked megengesztelte és mindenképen önálla kedvessé lett.«⁶⁹

Érthetőbben magyarázza Jézust Dávid Ferenc a következőképpen:

»Miképen azért az Isten az ótestamentumban ömágának nevet nem vett a Krisztusról, hogy mondotta volna magát Krisztus atyjának lenni, hanem csak jövendőben és jövendőképen: azonképen a Krisztus, az Isten Fia akkoron valóban nem volt (mert még nem született vala). Az Isten sem ajánlotta valahol akkoron minékünk őtet jelenképen, sem parancsolt sohull minékünk, hogy őtet, az ő fiát, szeressük, avagy hogy őbenne higyjünk, őtet hallgassuk, tiszteljük etc. Hanem azután az újtestamentumban, midőn immár szűz Máriától a Názáretbeli Jézus született volna, és abban minden isteni ígérek megtökéltek volna, akkoron megjelenté magát az egy ömágától való feleséges Isten csodálatosképen a születés mellett így kiált menyekből, mondván: Ez az én szerelmes fiam, etc. És úgy kívánja, hogy ezt az ő fiát, a názáretit Jézust meghallgassuk, öneki higyjünk, őtet tiszteljük etc.«⁷⁰

E nyilatkozatok szerint Dávid Ferencnek Christológiája kettős természetű volt. Egyfelől az elsődleges Krisztust ismerte el, másfelől a történeli Jézust. Nézzük e rendszert közelebbről.

Prédikációiban olvastuk e mondatot: »A kigyó az első embert elveszté, mondván, egyék a tiltott fa gyümölcséből s hasonlatos lesz Istenhez; s testi halált szerze neki s maradékinak.« Amikor e mondatot írta — 1569-ben —, Dávid még nem volt sociniánus. Ő azt hitte, hogy a halhatatlanná teremtett ember a bűnbeesés által tesileg halandóvá lett. A sociniánizmusnak hivatalos könyve, a rakóvi káté szerint már az első ember is halandóul teremtett. Ez ellentét különben lényegtelen, mert következményeiben úgyis egyezett. Dávid is, mint majd később Socinus Fautus is, azt hitte, hogy a lélek halhatatlan. A bűnbeesés miatt Isten megharagudott az emberre s eképpen »két

⁶⁹ *Dávid Ferenc*: A prédikációknak első része. 72 lap.

⁷⁰ *Dávid Ferenc*: Az egy ömágától való Istenről (1571). Aiiij lap.

ellenséges párt« keletkezett. Pál apostol, ki e dolgokról szól, »a két pártot, melyek ellenségesek egymással, két-felé állatja: az egy Istent egyfelől, az emberi nemzetet másfelől, (azok) közibe állatja immár a közbenjárót, a Jézus Krisztust.«⁷¹ Istenhez — Pál apostol tanítása szerint — »mi semmiképen sem férhetünk, hanem csak ő általa.«⁷² »Krisztus urunk arra tanít, hogy az ő nevében könyörögjünk az atyának; ígéretet is ad, hogy valamit az ő nevében kérendünk, azt megadja az ő atyja mi nekünk.«⁷³

Mivel tartozunk Krisztusnak e közbenjárásért? »A Krisztust vallom imádnak lenni« — írja Dávid Ferenc 1571-ben.⁷⁴ A kálvinisták is imádták Krisztust, azonban más okból. Mert »noha a közbenjárói tisztre nézve az Atya Istennek szolgájának mondatik, de azért egyenlő Isten övéle állatjára nézve.«⁷⁵ Dávid sem vonta kétségbe Krisztus Istenségét. »Krisztus azért Isten, hogy az Atya őtet adta mi nekünk, hogy ő általa üdvözüljünk és az örök életet vegyük.«⁷⁶ »A Krisztusnak Istensége pedig az ő megszentelésében, elbocsátásában, az Atyának benne való cselekedetében és az Atyának Istenségének teljes voltában és annak erejében és hatalmában mutattatik meg.«⁷⁷ Mégis nagy különbség van a kálvinisták s Dávid nézete között Krisztus Istenségéről. Ezt a különbséget maga Dávid Ferenc eképp foglalta össze: »Nem Isten lett emberré, hanem az ember Jézus Krisztus helyeztetett, szenteltetett és rendeltetett Istenné és Istennek formája, képe és ábrázatja, hogy mi, emberek, ő általa az Istennek ábrázatja, képe és formája lehetünk, melyet mi az első természetben elvesztettünk vala.«⁷⁸ S hogy e nyilatkozat annál erősebb legyen, hozzáteszi: »Pál apostol (Róm. 14.

⁷¹ Dávid Ferenc: Az egy ömagától való. Diiij lap.

⁷² Dávid Ferenc: Az egy atya Istennek. Maij² lap.

⁷³ Dávid Ferenc: Az egy atya Istennek. AAaij lap.

⁷⁴ Dávid Ferenc: Az egy atya Istennek. BBbiiij² (114-ik) lap.

⁷⁵ Gelei Katona: Titkok titka. 720 lap.

⁷⁶ Dávid F.: Az egy atya Istennek. 33 lap.

⁷⁷ Dávid F.: Az egy atya Istennek. Pp lap.

⁷⁸ Dávid F.: Az egy atya Istennek. Rr² lap.

és Filipp. 2.) bizonyítja, hogy az Atya Isten az ő Krisztusának adta azt a tisztséget, hogy őtet imádják és imádván és tisztelvén a Krisztust, imádjuk és tiszteljük az Atya Istent, ki azt kívánja mitőlünk, hogy az ő fiát belesüljük és imádjuk.⁷⁹

Kálvinista felfogás szerint tehát »a Krisztus öröktől fogva azon Isten legyen, ki az Atya, azon egy isteni természetért; más legyen pedig a különböző tulajdonságért avagy személyért. En pedig (t. i. Dávid Ferenc) azt valom, hogy öröktől fogva Isten nem volt, hanem amikor fogantatott, született és az ő atyjának erejének általa esodákat tett és tanított, mondatott és megbizonyítatott Istennek lenni.«⁸⁰ Mindkét felfogással ellenkezett Stancaróé, ki azt tanította: »esztelenség, hogy Isten Istennél közbenjáró legyen. Ha Krisztus isteni természete szerinti közbenjáró, kérdés, kinél jár közben? S ha ez mégis igaz, akkor az Atyánál az Istenségben kisebb.« Szerinte »Krisztus az emberi nemnek megváltója és közbenjárója ugyan, de nem mindkét, t. i. isteni és emberi, hanem csak emberi természet szerint. S ezt Pál apostolnak ezen szavai bizonyítják: egy a közbenjáró Isten és emberek között, az ember Jézus Krisztus.«

Dávid Ferencnek e christológiája a maga teljességében — mint már említettem — nem egyezik a későbbi sociniánus néven ismeretessé lett hitrendszerrel. Bár sok elem közös bennük, lényeges különbséget is találunk s ez a következő: Dávid szerint Krisztusnak egy személyben két természete van: emberi és isteni. Socinus Faustusék ezt tagadták; szerintük Krisztusnak csak egy lé-

⁷⁹ Dávid F.: Az egy atya Istennek. BBb.² lap. „Ezt rendeli Joh. 5:14. Hebr. 1.“ I. m. BBbji² lap. *A prédikációknak első része* 129 lapján a következőket írta Dávid F.: „Ime érted, micsoda Krisztusod vagyon. Vedd eszedbe a káromlók beszédét; nem akarnak írást magyarázni, hanem csak azt kiáltják reánk, hogy tagadjuk a Krisztus istenségét... De Isten a te Krisztusod, mert a szentelő lélek lakozik benne. Elálatják a szegénységet, hogy tagadjuk az istenséget Krisztusban. Ha megakarod Istenedet ismerni, tekints Krisztusra, kiben minden gazdagságát megtalálhatod, mert a láthatatlan Istennek látható tüköre.“

⁸⁰ Dávid F.: Az egy atya Istennek. Yy lap.

nyege van s ez emberi, az istenség csak minősége.⁸¹ E két nézetnek érintkező, egyszersmind közös kiindulópontja: Jézus fogantatása.

A kálvini teológia szerint Krisztus »egy az Atyával nemcsak akarattal és egyező értelemmel, hanem hatalommal, erővel, sőt állattal és természetével is.«⁸² Ennél fogva »istensége szerint nem teremtett, öröktől fogva volt kezdet nélkül; testére nézve teremtmény, mert a Krisztus teste a Szentlélektől alkottatott a szűz méhében.«⁸³ Dávid is azt tanítja, hogy Krisztus «az istennek lelke által fogantatott.⁸⁴ Ugyanilyen értelemben nyilatkozott a rakóvi káté is. A «szeplőtlen fogantatásról» való vélemények tehát meggyeznek.

Am a szeplőtlen fogantatásról való tan Krisztus istenségének dogmája mellett nem állhat meg. Először azért, mert Krisztus Istennek erejétől fogantatott, így Krisztus időbeli lény, mert van kezdete (hiszen «fogantatott») és léte alárendelt (mert a szentlélektől fogantatott): Isten tehát semmiképen nem lehet. Másodszor azért, mert a szeplőtlen fogantatás által az «egyállatú Isten» «három személyre oszlott». Azonban a tökéletes Isten az ő mindenható ereje nélkül nem lehet el, az ő «lelke» istenségének lényeges tulajdona, következésképpen a szentlélek nem külön Isten.⁸⁵ Eképen a háromság kettősségre apad. Maga Dávid Ferenc tényleg észrevette ez ellenmondásokat, mert ezt írja: «Sokkal inkább pedig elálmélkodom az ellenkező félnek méltatlan vádlásán, hogy két egyenetlen Istent tanítok; holott ez óráiglan mind azzal kárhozlatnak, hogy csak az egy atya Istent vallom és hogy tagadom mind a Krisztust, mind pedig a szent lelkét Istennek lenni. Hát semmiképen két Istent nem vallhatok, mert az egy nem kettő; ha pedig kettőt vallok, egyet nem vallhatok, mert a

⁸¹ *Socinus Faustus*: Bibliotheca Fratrum Polonorum. I. köt. 654 l.

⁸² *Gelei Katona*: Titkok titka. 849, 851 lapok.

⁸³ *Melius*: A debreceni hitvallás. *Kiss Áron*: A XVI. századi ref. zsinatok. 86 l.

⁸⁴ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. Ppiij lap.

⁸⁵ Megtartva Melius és Dávid kedves hasonlatát: a napnak *állatja* és világosságot sugárzó *ereje* összesen nem két nap, hanem csak egy. *Dávid*: Az egy atya Istennek 34 lap és Qq lap.

kettő nem egy.»⁸⁶ Ha ismerjük e nyilatkozatát s azt összehasonlítjuk a Krisztus istenségét bizonyító főntebb ismertetett érveivel, okvellenül észre kell vennünk azt, hogy Dávid Ferencnek 1565–1571 között a hitrendszere nem volt végleg kialakulva. Sok s lényeges tételnél ingadozik. Ingadozását egyéb tételei is bizonyítják. Ime: «Az atya Isten dicsőségének gazdasága a Krisztusnak igaz istensége,»⁸⁷ — amit így kell érteni, hogy Krisztus «nem az atya Istennek állatjából, hanem az ő lelkének ereje által Dávid magyából született»⁸⁸ s «Istennek lelkével megke-
néséért mondatik Istennek.»⁸⁹ Azonban ez okoskodását

⁸⁶ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. (:)iij lap.

⁸⁷ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. (:)iiij² lap.

⁸⁸ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. Ppiij² lap.

⁸⁹ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. Ppiij lap. E mondással kapcsolatban idézem *Dávid Ferencnek Az egy atya Istenről* c. könyve BBbiiij²—CCc lapokat, hol félre nem érthető módon magyarázza meg Krisztusnak istenségét: „A jámbor Károli Péter igen csodálkozik rajtam — írja Dávid —, hogy a Krisztust nem valom az első világnak teremtőjének lenni, mindazonáltal valom imádandónak lenni. És kívánja, hogy az Istennek igéjéből megbizonyítsam, hogy az első világnak teremtője ne legyen, mindazonáltal imádandó Isten legyen. (*Felelet.*) Semmi könnyebb, mint azt bizonyítani. Filipp 2. A Krisztus Istent, ki önmagát megalázta és szolgálai ábrázatot felvévén, magaviselésében és hasonlatosságában találtatott, mint egy ember és engedelmes lett mind a keresztfának haláláiglan. Ezért ezt az Isten felmagasztalta és oly névvel ajándékozta meg, mely minden nevek felette vagon, hogy mindenektől imádtassék és minden nyelv ő felőle vallást tegyen. Vallja nyilván Károli Péter, hogy az Atya Isten legyen, menynek földnek teremtője, ki a Krisztust (ki azért Isten, hogy Istennek formájában vagon) felmagasztalta és nevet adott ő nekie és akarja, hogy őtet imádják és ő (nem amaz egy őmagától való láthatatlan, szenvedhetlen Pápának fia, ki senkitől semmit sem vött) Isten legyen. Nyilván meg kell Károli Péternek engedeni, hogy a Krisztus Isten, ki amaz Istennek formájában volt és szolgálai ábrázatot vött fel, megalázta önnenmagát, megholt, felmagasztaltatott és nevet vött, hogy minden térd őnekie meghajoljon; hogy ez más legyen attól, aki őnekie ezeket adta és hogy Isten legyen ez. Pál apostól ezokáért nyilván tanítja, hogy az Atya Isten imádtatik és tiszteltetik úgy, mint őmagától való Isten; a fiú pedig úgy, mint kinek az atya mindezeket adta.

Tudom, hogy Károli Péter nem tagadja, hogy más legyen az atya attól, aki az atya első szülötte. És más legyen, aki behoztatott, attól, aki őtet behozta a földnek kerekségére. Aki behoztatott avagy született: velünk való Isten; nem menynek földnek teremtője, hanem annak az ő fia. Imádtatik pedig az Atya Isten, menynek földnek teremtője, melyet Károli Péter

saját maga rontja le, írván: «Éképen a hívek is, kik részesülnek az Isteni természettel és kik születnek az Istentől avagy az Istennek lelkét veszik, egy Isten volnának az atya Istennel.»⁹⁰ A szent lélekről meg épen azt vallja: arról, hogy a szentlelket «egyenlőképen kellene imádnunk az atyával és a fiúval, sem parancsolatunk, sem pedig példánk nincsen az Istennek könyvében.»⁹¹ Miért Isten hát a Krisztus, ha a szentlélek ereje nem teszi azzá? «Az ő atyjának benne való lakásáért.»⁹² Később ugyancsak ő maga írja: «A hívekben lakik az Isten.»⁹³ Sőt azt is kimondja, hogy mindnyájan «Istennek fiai vagyunk a hitnek általa.»⁹⁴

minden ő pápás kalandosságával vallnak.. Imádtatik pedig az Istennek első szülőtte, a velünk való Isten is. Melyből nyilván vagyon, hogy egyik imádtatik, ki teremtő Isten; másik pedig, ki nem menynék földnek teremtője.“

Dávid Ferencnek e nyilatkozata minden kétséget kizárólag igazolja, hogy ő 1571-ben, tehát abban az évben, amelyben az unitárius vallás és egyház törvényesítettett, Krisztust Istennek és imálandónak vallotta. „Hogy azokéért a szent írásnak igazsága megmaradhasson, -- írja -- vallom, hogy imádnunk kell az egy teremtő Istent, az Atyát, miképen őbenne hinnünk is kell. De tagadom, hogy azért az ember Jézus Krisztusban ne kelljen hinnünk és őtet imádnunk.“ (i. m. ugyanott.)

⁹⁰ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. (:)iii lap.

⁹¹ *Dávid F.*: Az egy atya-Istennek. AAaij lap.

⁹² *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. Ppiij lap.

⁹³ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. 90 lap.

⁹⁴ *Dávid F.*: Az egy atya Istennek. Xxiiij lap. Fontosnak tartom megjegyezni már itt azt — a részletes kifejtést későbbre tartva fenn —, hogy a XVI. századi unitárius mozgalmaknak legérdekesebb alakja, az unitárius theológiának Dávid Ferenc mellett legképzettebb tudósa Basilius István volt. Ha Dávidot Lutherhez hasonlítjuk, úgy Basilius méltán tekinthető Melanchtonnak.

Ez a Basilius István 1568-ban, tehát 3 évvel azelőtt, hogy Dávid még mindig Krisztus Istenségét hirdeti, illetőleg az unitárius vallás törvényesítése előtt már oly szabadelvűen nyilatkozik, hogy Dávidot jóval megelőzi. Ime, miként foglalja össze Jézus Krisztusról az igaz tudományt 1568-ban: „Az apostoli credonak rövid magyarázatja“ c. könyve Mij lapján: „Tehát mindennyi sok mondásokból vedd eszedbe, hogy valaki az egy megfeszült Jézus Krisztus kívül más Krisztust hirdet, az az ebben lakozott, a ki nem szenvedett, mert szenvedhetetlen. sőt ugyan láthatatlan is: — az ilyen ember az üdvösségnek más fundamentumát veti, melyet Isten nem vetett volt, és más evangéliumot hirdet, mely különböz az apostolokétól és más lelket ad, nem azt, melyet a Krisztus ajándékozott nekünk. Effélék pedig azok, kik a

F) *A megváltás.*

Ha végig tekintünk Dávid Ferencnek Krisztusról való tanításán, azt látjuk, hogy Krisztus élettörténetéből rá-nézve a kezdet volt a fontosabb. Köteteken keresztül magyarázta Istenségét, fogantatását, születését, mindenkifőlött pedig azt, hogy nem volt egyenlő az Atyával. Az ő christológiájának vezérgondolata épen az, hogy Krisztus nem lagja «a rétes háromságnak», minthogy *háromság-egység* ninesen. Azonban a bizonyításban majdnem mind csak olyan argumentumokat idéz, amelyek Krisztus eredetéről tájékoztatnak. S moha azt vallja, hogy az ő hite mindenben Krisztus tanításain fundáltatott, valamint, hogy csak az üdvezül, aki e keresztény tanításokat igazaknak hiszi: — mégsem tér rá annak megmagyarázására, vajjon valójában miért is fűződik a megváltott emberiség üdvesége épen Krisztushoz s ha már hozzá van kapcsolva, vajjon mi módon történt ez a megváltás? Az üdvezülés fogalma — ugylátszik — nem igen foglalkoztatta Dávid Ferencet. Végig vizsgáltam összes könyveit, de a következő magyarázatnál részletesebbre sehoh nem akadtam: «Isten azért adta minékünk Krisztust, hogy ő általa üdvezüljünk és az örök életet vegyük.»⁹⁵ E mondat a bibliából való s ebben a formájában is érthető. Azonban a socinianizmus rengeteg sok kérdést fűzött ez egy kijelentéshez, amelyek közül egy sem található meg Dávid könyveiben. Socinus Faustus 1578-ban «De Jesu Christo servalore» címmel 427 lapra (8°) terjedő tanulmányt készített Jacobus Couetus párisi pap íratának megcáfolására

testbe való Krisztus előtt és a kívül hirdetnek más örökké való fiu Istent, ki Istennel egyenlő és második személy az istenségben, és megtestesedett a szűznek méhében idő szerint. Emellett kik ismét azt hirdetik, hogy szentlélek Isten vagyon, ki egyenlő az atyával és fiuval és harmadik személy az istenségben, ki nem bennünk lakik, hanem menyben ül és ott imádtatik egyenlőképen az atyával és fiuval, mely dolgokról sehoh egy cseppet nem emlékezik az Istennek könyve, a szent Biblia.“ Ez a magyarázat bár 1568-ból való, inkább 1579 körülre illenek.

Basilius a következő szavakkal végzi a sorait: „Legyen vége valaha a tévelygésnek a keresztényen nép közt és nyissák meg immár szemeiket a Krisztus juhái a hamis tudománynak megismerésére.“

s ebben a könyvben — amely kéziratban előbb is el volt terjedve, de nyomtatásban csak 1594-ben jelent meg — — a következő okoskodás található: Tény az, hogy Krisztus keresztre feszítettet. Az már most a kérdés: miért kellett ily szörnyű halált halnia?⁹⁶ A felelet kettős. Lehet, hogy példát akart adni ez által az emberiségnek arra, minő szörnyű bűnhődés árán lehet megszabadulni a bűntől. Ha ezt akarta, csakugyan nehéz helyzetbe hozta a gyarló emberiséget, mert nagy kérdés, vajjon találtak-e majd ember, aki a jövő élet boldogságáért ily rettenetes kénszenvedést volna hajlandó elszenvedni. Lehet azonban, hogy a megváltás nem példa akart lenni, hanem kifejezése az együttérző szenvedésnek, melyre nekünk a vigasztalódás miatt van szükségünk. De ha ez a helyes magyarázat, akkor mi lesz azokkal az emberi fogalmak szerint boldog életű halandókkal, akiknek e földi életben nem volt részük szenvedésben? Socinus — mint látjuk — fogós kérdéseket akasztott a megváltás tanára. Pedig e kifogások egészen lényegtelenek a továbbiakhoz képest.

A további okoskodás alapja három tény: az ember bűnbeesett, Krisztus keresztre feszítettet s Isten megbocsátotta az emberiség bűneit. A római, lutheránus és kálvinista egyház tanításai szerint e három tény összefügg s helyes értelme a következő: Krisztus meghalt a bűnös emberiségért, Isten pedig Krisztus haláláért megbocsátotta az emberiség bűneit. Socinus azt tanította,⁹⁷ hogy e három ténynek ilyen összefüggése logikai képtelenség.

Szerinte az első ember bűnbeesése előtt már halandó volt,⁹⁸ Ádám meghalt volna akkor is, ha nem vétke-

⁹⁶ Socinus Faustus: De Jesu Christo servatore (1594). 80 lap. „Christus cur tam dira pati voluerit“ című fejezet.

⁹⁷ Socinus teológiája legrövidebben s szerfölött áttekinthető formában „Praelectiones Theologicae Faustii Socini Senensis“ címmel 1609-ben jelent meg Rakowban.

⁹⁸ Socinus Baselben vitába elegyedett Pucciussal, ki az ő tételeit 10 pontban cáfolta meg. Erre Socinus rövid írásban válaszolt. Puccius replikája után Socinus terjedelmes iratot készített (1577—78-ban), mely később: „De statu primi hominis ante lapsum disputatio“ címmel a Hieronym. Moscovius előszavával jelent meg. A könyv tartalma: Responsio ad decem argumenta Pucci, scripta Basileae 11 Junii a. 1577; Defensionis horum argumentorum copiosa refutatio, scripta Tiguri die 27 Januarii a. 1578 und cum

zik.⁹⁹ Amiből következik, hogy a halálnak a bűnbeeséshez tulajdonképen alig lehet köze. Az a halál, amely a bűnös-Amiből következik, hogy a halálnak a bűnbeeséshez tulajdonképen alig lehet köze. Az a halál, amely a bűnösséggel s illetőleg a megváltással függ össze, nem a testi, hanem a lelki halál. Más szóval: a megváltásnak csak úgy van értelme, ha hozzáfűzzük a feltámadás és örökélet-tanát. A testi halál fogalma mindössze csak annyiban módosul, hogy a bűnbeesés előtt természetes, annak utána ellenben szükségszerű lett.¹⁰⁰ Ennek a halandóvá teremtett embernek szabadakarata volt.¹⁰¹ Az így megteremtett embert Isten e világba helyezte s hagyta, hadt cselekedjék legjobb belátása szerint. Hogy jó-e avagy rossz, amit cselekszik, azzal e földön Isten nem törődik, arról majd az örök élet bíróságánál lesz szó. Socinus rendszere itt merészen íveli által a keresztény hit örvényeit. Fejtégetéseiben minduntalan arra a gondolatra tér vissza: minő alapon fog dönteni fölöttünk ez a bíróság; vajjon mi lesz védelmünkre s mi ellenünk? A többi magyarázatok megnyugodtak Krisztus megváltói küldetésében; Socinus kiméltelenül darabokra tördeli azt.¹⁰² Először általánosságban kifogásol. Ugylátszik — úgymond — Isten üzletszerűleg, váltságdíjért boesát meg nekünk. Jó. Hanem akkor Krisztus került bajba, mert magára véve az emberiség bűneit, bűnös lett. Ha bűnös, úgy föl nem támadhatott soha; vagy ha igen, akkor nincs szükség az ő önfeláldozására. Érthetetlen előtte az is, miként lehetett Krisztus kit mások Istennek tartottak — bűnös. Mind a két ki-

Dedicacione H. M. facta Principi Mauritio Landgravo Hassiae a. 1610, Cal. Martii, edita a. 1610.

⁹⁹ *Socinus*. De statu primi hominis, 262 lap: „Per peccatum enim ipsam mortem in mundum intrasse non eam vim habet, ut si homo non peccasset, mors in mundo exstitura non fuisset, sed tantummodo ut peccati occasione quadam et Adami lapsu praecedente mortem humanum genus contraxerit, quamvis alioquin eam nihilominus subiturum fuisset.“

¹⁰⁰ Id, quod in priore naturale tantum erat, necessarium est factum. Praell. theol. (B. F. P. I. köt.) 564 lap.

¹⁰¹ Conclusum est similiter, hominem non minus post lapsum, quam ante liberum arbitrium habuisse. *Praell. theol.* 82 lap.

¹⁰² Az alábbiakban nem idézem Socinus munkáit, minthogy nem a mondatok hasonlóságával, hanem az okoskodás természetével akarom bizonyítani azt, hogy Dávid Ferencnek ez idétt semmi köze nem volt a socinianizmushoz.

fogásnál jóval erősebb az, hogy ez önfeláldozás által megszűnt Isten igazságos, irgalmas és liberális lenni. Avagy miként lehet s kell értelmezni azt a tényt, hogy Isten, az örök igazság, megtűri, sőt jóváhagyja, hogy a bűnösökért egy ártatlan szenvedjen? Kérdés az is: vajjon Krisztus csak a megholtakért áldozta-e fel magát, vagy pedig minden eljövendő emberiség bűnét magára vette?

Nem szükség tovább folytatnom Socinus könyvének s kifogásainak ismertetését. Ennyiből is meglátszik, hogy más természetű, mint Dávid Ferenc okoskodása. Dávid a megváltás tanával soha részletesen nem foglalkozott; annak sok ellentmondását nem vizsgálta, hanem elfogadta a hagyományokat úgy, amint azokat készen találta. Ez volt az oka aztán annak, hogy ez időbeli hitrendszeréből épen a gyakorlati vonatkozás — ma úgy mondanók: *az erkölcstani rész* hiányzott.

A megváltással kapcsolatban Dávid Ferenc egyetlen kérdést vet fel, mely az angyalok bűnbeesését említi. »Ha mi — írta —, kik nem vétkezünk Ádámmal, Ádámmal egyetemben bűnösök vagyunk, miért ne tulajdoníthatnánk az első angyaloknak eseli ezeknek és miképen mi nekünk és a mi első atyáinknak az ő vétkek tulajdoníthatik.«¹⁰³ E kérdés kétségtelenül jogos lehet, mert az angyalok «a Krisztusnak tökéletességéhez nem hasonlók és az írás nyilván monlja, hogy az Isten előtt nincsenek vétek nélkül.«¹⁰⁴ Hogy mennyire nem Socinus Faustusnak mód-szere szerint¹⁰⁵ vizsgálódott Dávid, azt a következő mondatai bizonyítják: «Nem szól az írás arról, — írja — mikor és mint teremtettenek az angyalok és mi módon testenek el, mert nem szükség azt nekünk tudnunk, ami hasznunkra nincsen.»¹⁰⁶ «Ha szinte a módját nem értjük, miképen lett az angyaloknak Istennel való megbékéltetések, elégedjünk azzal meg, hogy a Hebr. 9. ez adatik előnkbe, hogy a mennyekiek is megtisztítatának a Krisztus vérének általa.»¹⁰⁷

(Folytatjuk.)

¹⁰³⁻¹⁰⁴ *Dávid Ferenc.*: Rövid útmutatás Eij₂ lap.

¹⁰⁶ E kérdéssel *Socinus* Faustus is foglalkozott 1578-ban (*De Jesu Christo servatore* 60—61 lap.)

¹⁰⁶ *Dávid F.*: A prédikációknak első része. T₂ lap.

¹⁰⁷ *Dávid F.*: Rövid útmutatás. Eij₂ lap.

Dogma és szabadkutatás.

Irta: **Gálfi Lőrinc.**

És mégis mozog a föld. Ez a gondolat ölik eszünkbe, amikor elolvassuk Sztehlo Kornél lapjának, az Aranyosmaróton megjelenő Evangélikus Lapnak ez évi március 14-iki számát. Mintha az elfogulatlanság, az igazság után törekvő vágy, a szabadságra vágyó lélek, a kutatás, a komolyság és őszinteség szelleme mindinkább kezdenének előtérbe jutni és követelni az őket megillető helyet az egyházi lapokban is az eddigi tradicionális tekintélyek, idézetekkel való bizonyítás és a tudomány lenézése helyett. Ez a lap egyik cikkében azzal a kérdéssel foglalkozik, amelyet Ottó Rudolf göttingeni theologiai tanár a szabadelvű kereszténység múlt évi párisi világkongresszusán így állított hallgatói elé: Kivánatos és lehetséges-e egyetemes vallás? És mikor, hogyan tudjuk azt elérni?¹ Másik cikke azt igyekszik bizonyítani, hogy a nálunk orthodox protestánsnak tartott Kirchknopf Gusztáv, kolozsvári evangélikus lelkész, azonos elveket hirdet a brémai Felden Emillel, aki magát nemcsak liberálisnak, hanem éppen radikálisnak vallja. Leginkább meglepő azonban egy harmadik cikke, amely egészen hazai termés, amennyiben a Duszik Lajos szatmári ev. lelkész tollából került ki. A cikk címe: «Egy nyílt kérdés. (A dogma és a szabadkutatás).» Tehát éppen azzal a kérdéssel foglalkozik, amely egyházunkban is felszínre van s amelyre a feleletet valószínűleg a leghelyesebben adta meg ami szabadelvű egyházunk szabadelvű püspöke, amint az az Unitarius Egyház

¹ Ist eine Universalreligion wünschenswert und möglich? Und wenn, wie kann man sie erreichen?« Megjelent a Die Christliche Welt múlt évi 52. számában.